

IT 4 Sec Reports

*Предпоставки и последици
от мрежовата корупция*

Лидия Велкова

*Facilitating Factors and Effects
of Corruption Networks*

Lidia Velkova

IT4Sec Reports 130

<http://dx.doi.org/10.11610/it4sec.0130>

Предпоставки и последици от мрежовата корупция

Лидия Велкова

Institute of Information and Communication Technologies
CSDM | Centre for Security and Defence Management

www.IT4Sec.org

София, юли 2015

Лидия Велкова, Предпоставки и последици от мрежовата корупция, *IT4Sec Reports* 130 (June 2015), <http://dx.doi.org/10.11610/it4sec.0130>

IT4SecReports 130 „Facilitating Factors and Effects of Corruption Networks“ At the start of the Twenty first century, corruption turned into a global challenge, with major negative impact on the democratic development and the effective functioning of the market economy, especially for countries in transition, such as Bulgaria. Delineating the forms of corruption according to the degree of public access to corrupt services, provided by public officials, allows classify corrupt practices qualitatively in two groups of a different nature: market corruption and corrupt networks. The latter form of “networked” corruption has its roots in the social relations and, unlike the market form, is based on existing personal relations between public servants and citizens. Hence, it has deeper social roots and heavier destructive consequences for the society and the state.

Keywords: corruption, market corruption, corruption networks, corruption factors, corruption effects, anti-corruption

IT4Sec Reports 130 „Предпоставки и последици от мрежовата корупция“ Корупцията се превърна в глобален проблем в началото на XXI век, с тежки негативни последици за демократичното развитие и функционирането на ефективно пазарно стопанство, особено за страните с преходна икономика, към които се отнася България. Разграничаването на различните форми на корупцията според степента на публичен достъп до корупционните услуги, предоставяни от длъжностни лица ни позволява да класифицираме корупционните практики по качествен признак в две основни групи, които имат принципно различна природа – пазарна корупция и мрежова корупция. Мрежовата корупция се корени в сферата на социалните отношения и за разлика от пазарната, задължително предполага съществуването на лични отношения между служителите и представители на обществото. В този смисъл тя има по-дълбоки социални корени и води до тежки деструктивни последици за обществото и държавата.

Ключови думи: корупция; пазарна корупция; мрежова корупция; фактори за корупцията; последици от корупцията; антикорупция

доц. д-р Лидия Велкова, Военна академия „Георги С. Раковски“

Редакционен съвет

Председател: акад. Кирил Боянов
Редактори: д-р Стоян Аврамов, доц. Венелин Георгиев,
проф. Величка Милина, доц. Златогор Минчев,
доц. Георги Павлов, проф. Тодор Тагарев,
доц. Велизар Шаламанов

Отговорен редактор: Наталия Иванова

СЪДЪРЖАНИЕ

Фактори за мрежовата корупция.....	7
Икономически ефекти от корупцията.....	12
Корупцията смазва колелата на икономиката.....	12
Корупцията блокира колелата на икономиката.....	13
Литература	15

Корупцията представлява сериозен проблем за преобладаващата част от страните по света в началото на XXI век. Многобройните изследвания показват, че тя може има редица негативни последици: да възпрепятства икономическия растеж, да засилва социално-икономическото неравенство, да води до неефективно разпределение на разполагаемите ресурси, да съдейства за развитието на сенчеста икономика, да подкопава политическата стабилност и доверието към държавата, да ерозира равнището на икономическата и националната сигурност и т.н. Особена актуалност тези проблеми придобиват в страните с преходна икономика, към които се отнася България, в които се регистрира относително високо равнище на корупция, заплашващо устоите на демократичното развитие и функционирането на ефективно пазарно стопанство.

Има много причини за разграничаване на различните форми на корупция. По-специално, има класификации на корупцията, които вземат предвид броя и характеристиките на контрагентите, които влизат в корупционни отношения; институционалното местоположение на участниците в корупционния обмен; естеството на корупционния акт; степента на систематичност на даденото явление; централизирането на корупцията; целите на корупционното действие; особеностите на разпределение на властта между държавата и обществото; социално-икономическия контекст; последиците от корупцията и т.н. В нашия случай основният критерий за разграничаването на различните форми на корупцията е степента на публичен достъп до корупционните услуги, предоставяни от длъжностни лица. Това разграничение ни позволява да класифицираме корупционните практики по качествен признак в две основни групи – пазарна корупция и мрежова корупция.

Пазарната и мрежовата корупция имат принципно различна природа. Мрежовата корупция се корени в сферата на социалните отношения. В този случай в корупционни взаимоотношения влизат хора, които се познават директно или осъществяват връзка посредством общи познати, което предполага сравнително високо равнище на взаимно доверие още преди да се реализира неформалният обмен. По тази причина е възможно основната мотивация да не е свързана единствено с паричното възнаграждение на лицето, предоставящо услугата. Често, служители в публичния сектор оказват съдействие на свои родственици или близки от желание да помогнат, или пък като отведен жест за оказана им по-рано услуга. На свой ред, пазарната корупция предполага по-рискови и в същото време безлични отношения, чийто главен стимул е свързан с парично възмездяване.

Класификацията на корупцията като мрежова и пазарна, не е нова и присъства в литературните източници и публикации още от 60-те години на XX век¹, като различните автори използват разнообразни наименования на тези две форми. Това е особено видно по отношение на мрежовата корупция, при която като синоними са използват термините „клановост“, „фаворизиране“, „покровителство“, „ракетоносител“ и т.н., а самият термин „мрежова корупция“ за пръв път е употребен в работите на Марк Грановетер² през 2007 г. Въпреки сравнително дългия живот на термина „корупция“ и досега неговата употреба има доста фрагментарен характер, а преобладаващата част от изследванията се фокусират само върху една от двете посочени по-горе основни форми, без да се прави какъвто и да е сравнителен анализ между тях. Това е сериозен пропуск и в съществуващата литература, тъй като пазарната и мрежовата корупция имат не само различна природа, но и тяхното проявление води до различни последици.

На пръв поглед, пазарната корупция може да ни се стори по-малко деструктивна от мрежовата, тъй като привидно тя не нарушава „логиката на пазара“, т.е. при нея резултатът е следствие от състоял се процес на „покупко-продажба“, в който предимство получават ефективните фирми, тъй като могат да направят по-голямо неформално плащане. В случаите на мрежова корупция преимущество получават субектите (индивиди, фирми), свързани с представители на държавата, които нямат потребност да повишават своята ефективност. От друга страна обаче, разпространението на пазарната корупция е сигнал за слабост на държавата и формалните институти на властта, докато при мрежовата корупция представителите на държавата образуват силна коалиция с бизнеса, което при определени обстоятелства,

¹ Scott C. J., *The Analysis of Corruption in Developing Nations*, Comparative Studies in Societies and History, 1969, Vol. 11, № 3, Pp: 315–341.

² Granovetter M., *The Social Construction of Corruption*, in *On capitalism*, Stanford University Press, 2007.

може да има някакво благотворно влияние върху общото социално-икономическо развитие на страната.

Сами по себе си, пазарната и мрежовата форми на корупция представляват „идеалните типове”, които макар в действителността рядко да могат да се срещнат в чист вид, на практика задават корупционния континуум. Ако на единия полюс на този континуум поставим мрежовата, а на другия – пазарната корупция, то корупционният профил в някой от секторите на икономиката или на страната като цяло може да се разположи вътре в този континуум, т.е. да се представи като определено съотношение между двете форми на корупция. Изучаването на това съотношение и неговата динамика във времето има голямо значение, включително за изработването на адекватни мерки на антикорупционната политика на всяка страна. Това може да бъде полезно в нашия, български случай, тъй като е очевидно, че и двете форми на корупция са широко разпространени, но съотношението между тях се променя в зависимост от това в какъв период от развитието си е страната.

Към пазарната корупция ще отнесем транзакциите между представителите на обществото и представителите на държавата, свързани с използването на служебно положение за лична изгода, при които всеки човек, който плаща подкуп, получава достъп до публични услуги или ресурси. Частен случай на пазарна корупция има и когато държавата разпределя оскъдни блага, за които има много претенденти. Тогава отношенията между служителите и представителите на обществото приемат формата на търг, на който действа правилото, че този, който плаща повече, получава достъп до ресурсите.

Под мрежова корупция ще разбираме сделките между представителите на обществото и представителите на държавата, предполагащи използване на служебното положение за лична облага, при които достъп до публични услуги и ресурси могат да получат само тези, които са в роднински, приятелски или делови отношения с длъжностни лица. Мрежовата корупция за разлика от пазарната, задължително предполага съществуването на лични отношения между служителите и представители на обществото и в този смисъл има по-дълбоки социални корени.

Пазарната и мрежовата корупция не са взаимно изключващи се и съществуват едновременно в различни пропорции в много страни. По тази причина смятаме за целесъобразно да изведем и смесен тип корупция, в която респондентите, в зависимост от ситуацията, участват и в пазарната и в мрежовата корупция. Необходимостта от обособяването на този тип корупция е обусловено от редица причини, най-важната, от които е, че ние се стремим да открийм разликите между пазарната и мрежовата корупция, които са видни при сравнението на „крайните” типове корупция. Ако допуснем тяхното припокриване, резултатите от сравнението до голяма степен ще се обезсмислят. Например, разпространението на смесен тип може да бъде причинено, както от фактори, свързани с пазарната корупция, така и от фактори, които се асоциират с мрежовата корупция. Ако включим дела на участниците в пазарната корупция и дела на участниците в мрежовата корупция в смесената корупция, няма да сме в състояние да идентифицираме и сравним факторите, влияещи поотделно на всяка от формите на корупция. Допълнителен аргумент в полза на обособяването на корупция от смесен тип е обстоятелството, че представителите на тази група могат да имат специални характеристики, които не позволяват те да се идентифицират нито с участниците в мрежовата, нито с участниците в пазарната корупция.

Пазарната и мрежовата корупция се преплитат с понятията монетаризирана (парична) и немонетаризирана (непарична) корупция. Пазарната корупция, винаги се основава на подкупи, тъй като в този случай възможността да се предложи неформалното плащане е „пропускателният билет” до неформалните услуги и преференции. Обратно, мрежовата корупция изобщо може да не предполага парична компенсация. Формата на изразяване на благодарност може да има характер на ответна услуга, нематериална полза, като например приятелска добронамереност и отношение или гаранция за подкрепа и лоялност. Проявлението на мрежовата корупция предполага и възможността предоставянето на определена услуга и отплатата за нея да бъдат значително отдалечени във времето.

В кръга на дефиницията на пазарната и мрежовата корупция попадат редица различни неформални практики. Практиките, свързани с пазарната корупция са по-хомогенни. Те включват неформалните плащания в ситуации, при които членовете на обществото и представителите на държавата са непознати или бегло се познават помежду си. Практиките,

отнасящи се към мрежовата корупция, са по-многообразни в своята структура и включват най-различни явления, обозначавани с разнообразни термини, но с еднаква същност: всички те предполагат решаване на собствените проблеми и получаването на преференции с помощта на лични връзки.

Необходимо е да се отбележи, че във всички страни, корупцията е тясно свързана с института посредничество, затова смятаме, че трябва да го отчетем при разграничаването на пазарната и мрежовата корупция. Наличието на посредници, на първо място, показва, че има някои пречки за достъп до корупционни услуги и следователно, за отклонение от идеалния тип пазарна корупция. Ето защо, принципно важният въпрос е как е уредено самото посредничество. Ако решаването на проблема с чиновниците с помощта на трети лица е достъпно на практика за всеки желаещ (напр. посреднически фирми в митниците, адвокатски кантори, осигуряващи посредничество за неформални плащания от бизнесмени за служители и др.), ситуацията е по-близка до пазарната корупция. Ако посредническите услуги са достъпни само за членове на тяхното непосредствено обкръжение, ситуацията е по-близо до другия полюс, т.е. до мрежовата корупция. Във всички случаи, посредничеството в известна степен разширява достъпа до корупционни услуги.

Според много автори корупцията може да бъде повлияна от равнището на социално-икономическото развитие на страната или региона. Преди всичко, в по-развитите страни формалните институции са по-ефективни, по-високо е качеството на публичната администрация³ и съответно е по-развита политическата система, което намира отражение в относително по-ниското равнище на корупция. Освен това в по-развитите страни са по-високи нивата на грамотност и образование, което създава условия за формиране на култура с ясно разграничение между обществени блага и частни интереси, както в съзнанието на обществеността, така и на елита. Следователно, в по-развитите страни има предпоставки, които действат в посока на снижаване равнището на корупцията.⁴

Значим фактор, който влияе на корупцията е политическата стабилност. В ситуация на политическа нестабилност представителите на властта имат нестабилен статут, тяхното положение е несигурно, а бъдещето им е неопределено, което обуславя тяхната склонност за извличане на корупционна рента в максимален размер.⁵

Корупцията е в положителна корелация с размера на сивата икономика. Участниците в сивата икономика са принудени да плащат подкупи, когато бъдат уличени в неспазване на законовите изисквания при осъществяването на икономическа дейност.⁶ По аналогичен начин, предприемачите от неформалния сектор могат да използват своите връзки, за да избегнат отговорност за осъществяването на сенчест бизнес.

Според литературните източници, корупцията е по-разпространена в страните с йерархични религии и е в обратна връзка с протестантското религиозно наследство.⁷ На първо място, това може да се обясни с факта, че в страните, където религиозната традиция, е основана на социалната йерархия, доверието към непознати е по-ниско, така, както и вертикалните връзки изначално са били относително по-силни от хоризонталните. Доверието извън групата се формира въз основа на многобройни контакти между хора, равни по социален статус, без да са близки приятели или роднини.⁸ Според изследователите високото равнище на доверие в непознати улеснява колективните действия и е основополагащо за

³ North D. Growth and structural change, New York, Norton, 1981.

⁴ Treisman D., The causes of corruption: a cross-national study, Journal of public economics, 2000, Vol. 76, №. 3, Pp: 399-457.

⁵ Olson M., Dictatorship, Democracy, and Development, American Political Science Review, 1993, Vol. 87, №. 03, Pp: 567-576.

⁶ Dreher A., F. Schneider, Corruption and the shadow economy: an empirical analysis, Public Choice, 2010, Vol. 144, №. 1-2, Pp: 215-238.

⁷ Treisman D., The causes of corruption: a cross-national study, Journal of public economics, 2000, Vol. 76, №. 3, Pp: 399-457.

⁸ Вж. Putnam R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti, Making democracy work: Civic traditions in modern Italy, Princeton university press, 1994. и La Porta R., et al. The quality of government, Journal of Law, Economics, and organization, 1999, Vol. 15. №. 1, Pp: 222-279.

формирането на ценностите по отношение на обществените блага, които са необходими за ефективната държава и намаляването на корупцията.

На второ място, причината за по-слабото разпространение на корупцията в протестантските страни, отколкото в страните с "йерархични" религии е, че протестантската църква става основоположник на принципа на разделение на властите, което осигурява по-ефективен контрол върху действията на длъжностните лица. Протестантството, както е известно, възниква като опозиционна религия на Католическата църква (слята с държавата). Затова протестантската църква изпълнява функциите на мониторинг на качеството на държавното управление и поведението на представителите на властта. В страните с "йерархични" религии църквата е тясно обвързана с държавата, а разделиението на властите се появява много по-късно.

ФАКТОРИ ЗА МРЕЖОВАТА КОРУПЦИЯ

За да изясним особеностите на социалнополитическия контекст, допринасящ за разпространението на мрежовата корупция, е необходимо да се съсредоточим главно върху условията за възникването на патронажните отношения. Този избор е обусловен от факта, че патронажните взаимоотношения се срещат в много общества и условията за тяхната поява са широко отразени в литературата. Патронажните взаимоотношения включват сравнително голям брой практики, свързани с такива понятия като "приятелски кръгове", „връзки“, „Guanxi“⁹, които са свързани с мрежовата корупция и включват обмена между хора с различен социален статус. В допълнение, връзките патрон - клиент включват понятия като фаворизиране, връзкачество и непотизъм, тъй като всички те се основават на преместването на ценни ресурси от покровителя към протежето.

Основната предпоставка за развитието на отношенията патрон – клиент (покровител – протеже) е наличието на отчетливо неравенство между членовете на обществото в разпределението на властта, статусните позиции и контрола над ресурсите, което се възприема от обществото като легитимно.¹⁰ В страните, в които връзката между обществото и държавата е основана на патрон-клиентски мрежи, основните ресурси са концентрирани в управляващите елити. Представителите на обществото възприемат властта като дистанцирана, безлична, дори враждебна сила, вземаща решения, които засягат тяхното собствено благополучие и благосъстоянието на техните семейства.¹¹ Те използват патронажните мрежи, за да оказват влияние върху властта (правителството). Все пак, въпреки доминиращата си позиция, властта (правителството) не разполага с достатъчно ресурси, за да контролира обществото изцяло. Предпоставка за това е обстоятелството, че властта в една страна не може да бъде достатъчно силна, за да осигури чисто командни отношения, което е необходимото условие за формиране на патрон-клиентските отношения. В противен случай, патронът просто няма да има стимул да хаби усилия, за да поддържа патронажни мрежи. Съществуването на механизми, уравнивяващи влиянието на властта (правителството) и обществото, за да се предотврати ясно изразено превъзходство на един от играчите е важно условие за възникването на патронажните отношения. Патронажните мрежи могат да се развият във феодалното общество, в протекционистичните бюрократични режими, както и в индустриалните системи. Към днешна дата, класическите феодални отношения, които са доминирали в Западна Европа през Средновековието, са се превърнали в част от историята. Съществуващите днес развиващи се общества не могат да се смятат за феодални, тъй като те не разполагат с такава

⁹ Guanxi (от китайски) в разговорен смисъл – система на подкупи. Концепцията „guanxi“ се прилага към взаимоотношенията между хора, което често включва идеята за искане на услуги и връщане на услуги – принцип, подобен на западното общуване в мрежа от контакти т. нар. „networking“. <http://www.evs-translations.bg/blog-bg/tag/kakvo-e-guanxi/>

¹⁰ Scott J. C., Patron-client politics and political change in Southeast Asia, The American Political Science Review, 1972, Pp: 91-113.

¹¹ Boissevain J., Patronage in Sicily, Man, 1966, New Series, Vol. 1, No. 1, Pp: 18-33.

системно важни елементи, като едрото частно земевладение, крепостното право и др.¹² В индустриалните системи, макар да присъстват, патронажните мрежи не са основният начин за регулиране на отношенията между властта (правителството) и бизнеса. По този начин, патримониалните държави, основани на патронажните мрежи, понастоящем са най-типичният пример за страни, в които преобладава мрежовата корупция. Поради тази причина, ние решихме подробно да се спрем на описанието на протекционистичната държавата. Концепцията за патримониалната държавата за пръв път е разработена в детайли от Макс Вебер.¹³ Според неговото определение, патримонализъмът е особена форма на властване, когато управляващият осъществява управлението на държавата като своя частна собственост. Патримонализъмът може да съществува в рамките на различни икономически и политически системи. В този смисъл, патримонализъмът не трябва да се бърка с авторитаризма, който представлява определен политически режим, противоположен на плуралистичната демокрация. Патримониалните черти на управлението могат да присъстват във всяка точка в континуума от авторитаризма до демокрацията, което означава, че те са съвместими с всякакви режими.

А. Фисун¹⁴ извежда характерните черти на този стил на управление:

1. Политическият център е самостоятелен и независим от периферията. Той централизира политическите, икономическите и символните ресурси на властта, като едновременно с това блокира достъпа на всички други групи и слоеве на обществото до тях, без да им позволява да осъществяват контрол над тези ресурси.

2. Държавата се управлява като частна собственост (патримониум) на управляващите елити – носители на държавната власт, които приватизират различни обществени функции и институции, за да ги превърнат в източник на собствени доходи и придобивки.

3. Етническите, клановите, местните и родствените връзки не изчезват, а се възпроизвеждат в съвременни политически и икономически отношения, определяйки методите и принципите на тяхното функциониране. Днес, формите на патримонализма основани на традиционната легитимност и наследственост на властта преминават в миналото. Все по-голямо разпространение получават съвременните форми на патримонализма, предполагащи "персонално управление въз основа на лоялност, която не изисква вяра в уникалната личност на управляващия, а е вътрешно свързана с финансови стимули и награди"¹⁵. Неопатримониални черти на управление присъстват в много от бившите колониални страни от Азия и Африка, както и в постсоциалистическите държави, включително и в България.

В основата на всички патримониални държави стоят патронажните взаимоотношения, които имат свои особености в сравнение с аналогични отношения в развитите индустриални общества. Те се свеждат не само до мащабите на разпространение на този феномен, но и до обстоятелството, че в индустриалните държави дисбалансът на властта между патрона и клиента е изключително малък, така че разликата между тях понякога е трудно да се установи.

Също толкова важна е разликата, че в традиционните протекционистични общества патронът (владетелят, господарят) като правило е един. Неговата власт се разпростира върху по-ниските равнища, с помощта на така наречените "брокери" - хора, които са клиенти по отношение на патрона и патрони по отношение на други клиенти. В модернизиралите се протекционистични общества и в развитите индустриализирани страни патроните могат да бъдат много и те не са непременно представители на властта. Това могат да бъдат, например, успешни бизнесмени или влиятелни лидери на организации с нестопанска цел.

¹² Блок М., Феодальное общество, Издательство имени Сабашниковых, М., 2003.

¹³ Вж. Weber M., *Economy and society: An outline of interpretive sociology*, University of California Press, 1978. и Вебер М., Генезис на западния рационализъм (антология), Изд. Критика и хуманизъм, С., 2001.

¹⁴ Фисун А., Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология, Отечественные записки, 2007. № 6, с. 39.

¹⁵ Roth G., *Personal rulership, patrimonialism and empire-building in the new states*, Cambridge University Press, 1968, p. 196.

Също така има разлики между отношенията патрон-клиент при патримонализма и феодализма. Една от тях е, че протекционистичните системи, за разлика от феодалните, се управляват от длъжностни лица, назначени от властимащия и отчитащи се пред него. Поради тази причина в протекционистичната държавата статусът не се наследява, както е при феодализма, а само назначаването на длъжност е предпоставка за установяването на патронажните отношения. Един добър пример за патронажни отношения в протекционистичната бюрократичната държава са клиентелистките практики у нас до 1989 г. Главната причина за създаването на патронажни отношения по това време е позицията, която човек заемал в бюрократичната йерархия и която определяла неговия статус и възнаграждение в патронажната мрежа. В същото време в други общества това би могло да бъде общото родно място, обучението в едно училище, вкл. висше, принадлежността към един род или към една религия, а дори и към футболен клуб. По такъв начин, примерът на съвременните индустриални бюрокрации, както и на патримониалните държави сочи, че мрежовата корупция за разлика от пазарната, може да съществува едновременно с бюрократичните институти. Патронажните мрежи придават гъвкавост на съществуващата система и позволяват работата на административния апарат да се адаптира към нуждите на обикновените хора, които нямат други възможности за влияние върху правителствените решения.

По тези причини практиките на мрежовата корупция получават най-голямо разпространение в такива патримониални бюрокрации, каквито са постсоциалистическите държави и в частност България, чието социалистическо минало безусловно допълнително стимулира разпространението на корупцията. Едновременно с монополизацията на ресурсите от страна на държавата присъщо на много от патримониалните режими, за социалистическата система бяха характерни неефективност на преразпределителната система и обезценяване на паричните отношения. Развитието на патронажните отношения именно в държави с протекционистични управленски характеристики не е случайно, тъй като е постулат, че патронажните мрежи са задължително, макар и недостатъчно условие за възникването на централизирана йерархична държава. Както пише Люси Мейр „клиентелизмът е този зародиш, от който после израства държавната власт”¹⁶. Тя прави този извод на основата на анализ на социалните отношения в традиционното общество, разделено на семейства и кланове. Тя пише, че в подобни условия, лидерът, който иска да обедини страната, е принуден да търси подкрепа от хора, които първо биха били лоялни към него, а не към семейството или клана. Именно затова на него са му необходими патронажните мрежи, които да обединят обществото над съществуващите традиционни връзки. Други автори оспорват това мнение, като отстояват разбирането, че развитието на клиентелизма не е причина, а следствие от появата на централизираните държавни структури. Според тях след като в резултат на поредица от социално-икономически промени една доминантна група е успяла да спечели изключителен контрол върху излишъците от потребителски стоки, тя е започнала да развива патронажни мрежи, с цел още повече да засили своята власт. Могат да се посочат много примери за това, че патронажните мрежи са универсален инструмент на патримониалните режими и служат за поддържане на централизираната власт. В този случай патронът управлява с посредничеството на политическите брокери по места, с които той поддържа лични доверени отношения и в чиято лоялност е убеден. Този метод често е прилаган от европейските чиновници, за да поддържат своята власт в африканските колонии.¹⁷

Държавите с централизирана власт и силни бюрократични институти могат да осъществяват по-ефективен антикорупционен контрол. Той обаче засяга най-вече пазарната корупция, която се разкрива много по-лесно. Ако обаче институционалните условия не се променят към по-добро, широко разпространение може да получи мрежовата корупция. Ако пазарната корупция често е следствие от социалните промени и изпълнява функция за интеграция на новите елити в съществуващата система, то мрежовата корупцията не предполага бърза смяна на елитите и често е знак за стабилност. Затова дори да отразява

¹⁶ Mair L. P., *Clientship in East Africa*, Cahiers d'études africaines, 1961, Pp: 315-325.

¹⁷ Създаването на патронажни мрежи е била основната стратегия за консолидация на властта от страна на генералните секретари на комунистическите партии в постсоциалистическите страни. От момента на своето встъпване в длъжност в продължение на целия срок на своето управление, те лично назначавали лоялните към тях хора на ключови държавни длъжности, както в сферата на изработването, така и в областта на прилагането на държавната политика. По-нататък посредством разгръщане на партийната мрежа, патронажните отношения се разпространяват върху периферията.

някаква социална мобилизация, то е само в латентна форма. Патронажните отношения изпълняват функцията за социална мобилност в рамките на съществуващите мрежи и осигуряват постепенно и непрекъснато „захранване” на системата с нови хора, като при това те не са приспособени за бърза ротация на елита. Масовото прииждане на нови играчи, обратно – разрушава клиентелистките мрежи. В практиката, смяната на елита често е предизвикана от поредица значими политически и икономически промени, в резултат на които, патронажните отношения все повече се „монетаризират”, съотношението „разходи – ползи” се проявява все по-открито, а възвращаемостта от отношенията става по-важна от запазването на самите отношения.¹⁸

Необходимо е да отбележим, че корупцията във всяко свое проявление е отражение на някаква социална мобилизация и не може да се развива в общества, в които хората или напълно са удовлетворени от своето положение, или пък са крайно пасивни. Мрежовата корупция в този случай не прави изключение, но в страни с мрежова корупция, за разлика от страни с широко разпространена пазарна корупция, социалната мобилизация достига много по-малък мащаб и носи неявен, скрит характер. Освен това, докато пазарната корупция се придружава от някои пазарни промени, то мрежовата корупция спомага за поддържане на стария ред. Идеята, че от функционална гледна точка, мрежовата корупция запазва съществуващата система, е застъпена в много публикации, в които е показано, че възможността патронажните мрежи да осигуряват икономическа и социална мобилност на членовете на обществото, позволява да се съхрани съществуващата политическа система, независимо от наличието на социални противоречия.

Ето защо разпространението на мрежовата корупция не само осигурява стабилност на режима, но в определена степен предварително предопределя политическото и икономическото развитие на страната според сценария на централизираната патримониална държава, като едновременно с това възпрепятства появата и развитието на диференцирани институти на властта и разпространението на принципа на равноправието. С голяма увереност можем да приемем, че нивото на насилие в едно по-управляемо и стабилно общества с мрежова корупция е по-ниско, отколкото в страните с пазарна корупция. Оттук произлиза и по-комфортното усещане на гражданите, предоставящо възможност за разпространението на реципрочни обмени, тъй като приятелски кръгове и връзки не могат да съществуват в атмосфера на недоверие, като резултат от политическа и икономическа нестабилност.

Ако се опитаме накратко да формулираме изводите направения обзор, можем да подчертаем, че пазарната корупция до голяма степен подменя формалните институти, докато мрежовата корупция съществува едновременно с бюрократичните правила и помага те да се адаптират към реалността. Пазарната корупция се основава на значително нарушаване в баланса на властта между държавата и обществото (възможно е балансът да бъде нарушен, както в полза на държавата, така и в полза на обществото), докато при мрежовата корупция нито една от страните не може да вземе еднозначно господстващо положение. Пазарната корупция предполага мащабна или локална активност, която не може да се контролира от държавата и често съпътства промени и смяна на елита. Обратно, мрежовата корупция се развива в условията на стабилност и е несъвместима с навлизането на нови играчи. Една от най-важните ѝ функции е поддържането на съществуващия ред.

Що се отнася до културния контекст, то за развитието на мрежовата корупция е характерен високият статус на държавния служител в обществото.¹⁹ Идеята се основа на изследвания, които сочат, че ако социалният статус на приемащата подкупа страна е по-висок от социалния статус на страната, даваща подкуп, то тези отношения често приемат реципрочен или регулярен характер по отношение на взаимния обмен на услуги. В този случай пазарната корупция е по-малко приемлива, тъй като предлагането на подкуп на лице с по-висок социален статус, може да се възприеме като обида. По този начин в общества, в които държавните чиновници са високо уважавани, по-разпространени са реципрочните обмени, които попадат в обхвата на мрежовата корупция.

¹⁸ Scott J. C., Patron-client politics and political change in Southeast Asia, *The American Political Science Review*, 1972, Pp: 91-113.

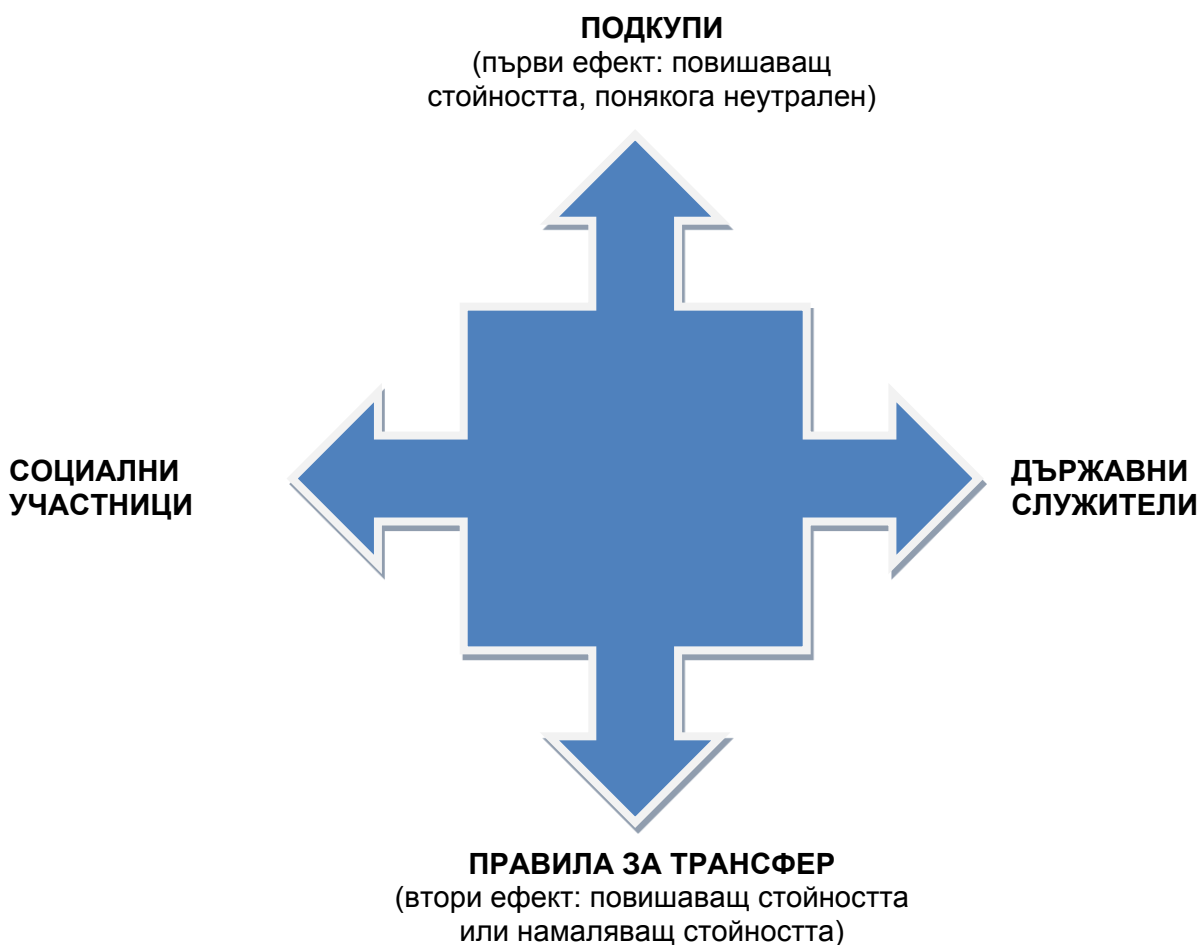
¹⁹ Granovetter M., *The Social Construction of Corruption, On capitalism*, Stanford University Press, 2007.

Още през 60-те години на миналия век се очертават два основни подхода към изследването на проблема за икономическите последици от корупцията – културологичен и ревизионистки. Представителите на културологичния подход застъпват идеята, че корупцията изначално е дисфункционална, тъй като тя е свързана с традициите за размяна на подаръци и лоялност към клана или семейството, които влизат в противоречие с изискванията на правовата държава.

Представителите на ревизионисткия подход, на свой ред застъпват мнението, че на определени етапи от развитието на дадена страна, корупцията може да оказва положително въздействие, тъй като способства за натрупването на капитал и помага да се заобиколят неефективните формални институти.

На основата на тези дебати понастоящем са налице две съвременни конкуриращи се хипотези за влиянието на корупцията върху икономическото развитие. Първата хипотеза е, че „корупцията смазва колелата на икономиката” (*corruption grease the wheels of economy*) и се основава на идеята, че разпространението на корупцията дава възможност да се загладят (замажат) негативните последици от неефективното държавно регулиране на икономиката. Противоположната хипотезата, че "корупцията блокира колелата на икономиката" (*corruption sand the wheels of economy*) не изключва възможността, корупцията да има някакъв положителен ефект при ниско качество на държавното управление, но в същото време, предполага, че корупцията често води до допълнителни, може би дори по-големи разходи за икономиката.

Макар и в по-различен контекст илюстрацията на тази идея може да се види на Фигура 1.

Фигура 1

ИКОНОМИЧЕСКИ ЕФЕКТИ ОТ КОРУПЦИЯТА²⁰

Корупцията смазва колелата на икономиката

В условията на неефективни формални институции, корупцията може да се улесни дейността на предприемачите, което е валидно и за двете форми на корупция. Редица учени твърдят, че корупцията помага в борбата с бавната работа на публичната администрация. Според С. Хънтингтън²¹ напр., корупцията помага на бизнеса да избегне сложните и тромави бюрократични процедури и така да съдейства за икономическото развитие, а Лиу²² с помощта на икономически модели показва, че корупцията съкращава времето за получаване на държавни услуги.

В много публикации се застъпва тезата, че корупцията помага на предприемачите да заобиколят излишни и ненужни законодателни ограничения, тъй като при равни други условия, осигурявайки по-голяма свобода за реализиране на операции в частния сектор, корупцията съдейства за икономическия растеж. Именно поради това, държавите, в които доминира частният сектор са по-развити от страните с голям дял държавна икономика, а управляващите често влизат в неформални коалиции с икономическите субекти, тъй като са заинтересовани да запазят статуквото. Затова компаниите, внедряващи икономически иновации често се срещат с много административни ограничения, а корупцията им помага да ги преодолеят.

Често формалните правила, регулиращи икономиката, са продиктувани не от пазарни, а от идеологически съображения, което в значителна степен затруднява предприемаческата дейност. Според Дж. Най²³, като помага да се заобиколят неефективните институти затрудняващи предприемаческата дейност, корупцията в бившите социалистически страни осигурява по-голяма ефективност и придава гъвкавост на системата на държавното планиране.

Мрежовата корупция също може да има редица предимства пред пазарната. Първо, при мрежовата корупция финансовото натоварване за бизнеса е по-малко. Второ, в сравнение с пазарната, мрежовата корупция по определение е корупция за избрани, в резултат на което, тя в по-малка степен подкопава върховенството на закона. Трето, в обстановка на мрежова корупция работят неформални институти за контрол върху спазването на пазарните договорености, основани върху трайни отношения на доверие между контрагентите. Това осигурява по-равноправен обмен между чиновниците и представителите на обществото и намалява риска от опортюнистично поведение. Разпространението на мрежовата корупция също може да доведе до опосредстван положителен ефект на макроикономическо равнище. По наше мнение, нито в страните, в които формалните правила действат ефективно, нито в страните, в които е разпространена пазарната корупция, личните връзки, формиращи социалния капитал на хората не играят такава роля, както в обществата, където преобладава мрежовата форма на корупцията. В тези страни, личният бележник на бизнесмените се превръща в неизменен атрибут на техните делови успехи, затова предприемачите губят много време и сили, за да поддържат регулярно стари познанства и да придобиват нови контакти от средите на чиновниците и политиците. По този начин се формират по-плътни социални мрежи, което може да има и редица положителни последици, една от които са формираните на тяхна основа по-устойчиви икономически институти²⁴ в страните, в които формалните институти са все още твърде слаби. По този начин, благодарение на усилията

²⁰ По Robinson M., Corruption and Development: An Introduction, In M. Robinson ed., Corruption and Development. Frank Cass, London, 1998, Pp: 1–14.

http://www.google.bg/books?hl=bg&lr=&id=AqpsDX5tu4EC&oi=fnd&pg=PP5&dq=Robinson,+M.+Corruption+and+Development:+An+Introduction.&ots=rr1v3WM119&sig=TdeCVAjtf4nFOPCKSbP06lZannM&redir_esc=y#v=onepage&q=Robinson%2C%20M.%20Corruption%20and%20Development%3A%20An%20Introduction.&f=false

²¹ Huntington S., Political Order in Changing Societies. New Haven, Conn, Yale University Press, 1968. http://projects.iq.harvard.edu/gov2126/files/huntington_political_order_changing_soc.pdf

²² Lui, F.T., An equilibrium queuing model of bribery, Journal of Political Economy, 1985, Vol. 93, Pp: 760–781.

²³ Nye J.S., Corruption and Political Development: A Cost–Benefit Analysis, in Political corruption: readings in comparative analysis, Ed. By Arnold J. Heidenheimer, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

²⁴ Granovetter M., The Social Construction of Corruption, On capitalism, Stanford University Press, 2007.

на двама души – Томас Едисон и Самюел Инсъл, се развива електро-енергетичната индустрия в Съединените щати в периода 1880 – 1930 г. и се поставят основите на цял промишлен отрасъл в общественото производство. При това, както отбелязва Грановетер, техният успех се обяснява не с технологични и организационни иновации, а с наличието на лични познанства и връзки с местните политически лидери, както и с британски и американски изобретатели. В заключителния етап, отрасълът включвал мрежа от фирми, холдингови компании и регулативни органи, които могли да функционират самостоятелно, без да се опират на лични взаимоотношения. На свой ред Ю. Пенг²⁵ на примера на Китай, защитава тезата, че плътните мрежи от лични връзки между представителите на държавата и обществото могат да гарантират защита на правата на собственост и да съдействат за развитието на предприемачеството в страните, където все още няма ефективно законодателство в тази област.

Както вече уточнихме има и втора, защитима с аргументи трактовка за икономическите последици от корупцията, а именно:

Корупцията блокира колелата на икономиката

Въпреки големия брой на теоретичните източници, обосноваващи разбирането, че корупцията може да има положително въздействие върху икономиката, повечето от авторите на мащабни представителни изследвания се обединяват около становището, че корупцията влияе отрицателно върху икономическия растеж. Това може да става посредством негативното влияние на корупцията за намаляване равнището на инвестиционната активност, съкращаване на обема на международната търговия или нарастване на политическата нестабилност.

Обзорът на литературата, посветена на механизмите на корупцията влияещи отрицателно върху икономиката показва, че рушветите и фаворитизмът могат не само да подпомагат предприемачите в правенето на бизнес, но и понякога да им създават допълнителни проблеми. Това означава, че по отношение на много от отбелязаните по-горе положителни ефекти от корупцията има и противоположни възгледи, в частност, корупцията не само може да ускори работата на чиновниците, но и значително да я забави. Това се обяснява с обстоятелството, че самото съществуване на корупцията води до създаването на допълнителни излишни правила, които в още по-голяма степен затрудняват ефективната работа на бюрокрацията. По този начин увеличеният брой на трансакции между чиновниците и населението като резултат от корупционния обмен, може да неутрализира положителното влияние на корупцията върху скоростта на протичане на делата.

Възможностите на чиновниците да ускоряват бюрократичните процедури са силно ограничени в случаите, когато има няколко центъра за вземане на решения. Тогава на всеки стадий те имат възможност да ползват своето право на вето и да забавят бюрократичната процедура – често пъти висши чиновници споделят, че не могат да гарантират, дали са в състояние да ускорят нейното протичане, но същевременно са сигурни, че могат да я забавят или блокират. В редица публикации основани на анализ на агрегирано равнище, се оспорва твърдението, че допълнителният корупционен доход стимулира чиновниците към по-добросъвестно изпълнение на техните задължения. Напротив, корумпираните чиновници често подхождат избирателно към хората, които се обръщат към тях за държавни услуги, като осигуряват по-високо качество на услугата за тези клиенти, които могат да им донесат по-голяма полза. Корумпираните чиновници също така възпрепятстват израстването на компетентни сътрудници на ключови позиции в административните ведомства, за да се предпазят от опасна конкуренция.

Посочените последици могат да се отнесат и към двете форми на корупция (пазарната и мрежовата), тъй като стимул за създаването на неефективни бюрократични правила и за недобросъвестно отношение към формалните задължения може да бъде не само паричната корупционна рента, асоциираща се с пазарната корупция, но и поддържането на социални отношения, статусни мотиви и други, свързани с мрежовата форма.

²⁵ Peng Y., Kinship Networks and Entrepreneurs in China's Transitional Economy. American Journal of Sociology, 2004, Vol. 109, No. 5, Pp: 1045-1074. <http://sociology.sunimc.net/htmledit/uploadfile/system/20110209/20110209153306193.pdf>

Освен това и двете форми на корупция могат да резултират в неефективно разпределение на ресурсите. Тъй като пазарната корупция може да бъде по-лесно разкрита, ефективното разпределение на ресурсите е обусловено от желанието на двете страни да спазват определено равнище на секретност. В този случай ресурсните потоци се насочват в такива сфери на стопанството, в които чиновниците могат безнаказано да получават корупционен доход. В резултат, често срещано явление е държавните служители да поддържат вноса на онези стоки, които им позволяват лесно да събират подкупи и да възпрепятстват импорта на всички останали продукти. Това е причината неразвитите и бедните държави често да закупуват върхови световни технологии по извънредно високи цени, въпреки че икономиката няма реална потребност от тях и местните компании не могат да ги експлоатират ефективно.

Мрежовата корупция също може да доведе до неравномерно развитие на икономиката. Например, държавните чиновници могат да оказват подкрепа на тези сектори на бизнеса, с които по различни причини те поддържат непрекъснат контакт или пък държавата може да създава по-благоприятни условия за големите фирми, които в по-голяма степен са въввлечени в лични отношения с чиновниците.

Основният недостатък на мрежовата корупция се свежда до това, че тя води до неравен достъп до държавните ресурси, разделяйки предприемачите на инсайдери и аутсайдери. Както вече отбелязахме, инсайдерите се ползват с много привилегии, които осигуряват по-ефективен вътрешен обмен вътре в общността. По такъв начин, социалният капитал основан на доверие и вътрешногрупова солидарност, се превръща в двигател за икономическото развитие на общността. Проблемът е, че социалният капитал има и обратна страна – изключените от този кръг аутсайдери. Това води до накърняване на пазарната конкуренция, което на свой ред намалява броя на участниците в пазарната игра, съкращава работните места, стимулира повишаването на цените на стоките и услугите и въздейства негативно на тяхното качество. Освен това, пазарите започват да функционират на принципа на затворените общества, а социалните мрежи, обединяващи чиновниците и предприемачите, предопределят структурата на икономиката, в резултат на което много перспективни пазарни ниши, които не са обхванати от тези мрежи остават незаети. Същевременно вътре в затворените общества, плътно покрити от социални мрежи е възможно конкуренцията да се засили. Макар и частично, към подобна ситуация може да бъде приложен моделът на етническото предприемачество описан от Хауард Олдрих и Роджър Уолдингер²⁶, който показва, че фирмите, които не могат да излязат извън предела на ограничения пазар, се конкурират жестоко помежду си и имат нисък потенциал за растеж. В страните с господстваща мрежова корупция и силни роднински и приятелски връзки, предприемачите често са подложени на натиск от своите роднини и познати да ги подкрепят, да ги вземат на работа при себе си, да им повишат заплатата и т.н. В много от тези случаи взетите решения произтичат от господстващите социални норми, а не от принципите за бизнес ефективност, което прави развитието на бизнеса невъзможно. Могат да се посочат редица примери, в които предприятия с обещаващ старт са се превърнали в организации за социална подкрепа. Интересно е да отбележим, че подобна проблематика разглежда още Макс Вебер²⁷, който пише, че основната причина за успеха на пуританското предприемачество е принципът на универсализма, който стои в основата на болшинството икономически транзакции. Напротив, в дълбоко сплотените общества, бизнесът неизбежно се сблъсква с огромния проблем на фри-райдърството (*free-raiders*²⁸), когато по-неуспешните членове на групата се чувстват в правото си да решават своите проблеми за сметка на другите, по-успешни членове. Същевременно е необходимо да обърнем внимание на факта, че тесните лични връзки осигуряват строг социален контрол и пресичат автономността на индивидите. Подобни условия очевидно не благоприятстват развитието на бизнеса, който изисква креативност и лична свобода. Наличието на неформални отношения на доверие между предприемачите и представителите на властта дава на последните още един допълнителен лост, с който да ограничават и контролират действията на бизнесмените.

²⁶ Aldrich H., R. Waldinger, Ethnicity and Entrepreneurship, Annual Review of Sociology. 1990, Vol. 16, Pp: 111-135. <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.16.080190.000551> (20.03.2015)

²⁷ Вж. Вебер М., *Протестантската етика и духът на капитализма*, Изд. Просвета, С., 2006.

²⁸ От англ. буквално – свободен нападател.

В реалния живот пазарната и мрежовата корупция винаги съществуват заедно, макар пропорцията между тях да варира, като активно взаимодействат помежду си.

Има ситуации, когато пазарната корупция смекчава негативния ефект от мрежовата корупция. Също така в страните, в които има налице етнически, религиозни, ярко изявени политически или други пристрастия, много предприемачи, представители на малцинствената група нямат достъп до държавни ресурси, тъй като те се контролират от представителите на мнозинството. Проблемът, свързан с фаворизирането на определени общности е актуален и днес и в тези случаи, според Дж. Най²⁹ именно корупцията и по-точно пазарната корупция, помага на представителите на малцинствата, каквито и да са те, да преодолеят дискриминационното отношение и съдейства за подобряване на бизнес средата като цяло.³⁰

Възможен е и обратният случай, когато мрежовата корупция способства да се преодолее отрицателния ефект от пазарната корупция. В частност, наличието на лични връзки между чиновниците позволява на предприемачите да снижават своите корупционни издръжки.

В заключение е необходимо да отбележим, че макар пазарната и мрежовата корупция да възникват при различни условия, и двете форми водят до неефективно разпределение на ресурсите и до допълнително финансово натоварване на стопанските агенти. Но като цяло, мрежовата корупция е по-малко пагубна за публичните институти и регулирането и предоставя неформални лостове за контрол върху спазването на договорните задължения. Финансовата тежест върху бизнеса е по-ниска при мрежовата, отколкото при пазарната корупция. Освен това мрежовата корупция стимулира социалните връзки и отношения, които съдействат за създаването на ефективни формални организации и осигуряват защита на правата на собственост. От друга страна, за мрежовата корупция е характерен неравният достъп до държавни ресурси и разделянето на предприемачите на инсайдери и аутсайдери. Това ограничава пазарната конкуренция, което на свой ред съкращава броя на пазарните участници, намалява работните места и води до увеличение на цените и намаляване качеството на стоките и услугите. В страните с широко разпространена мрежова корупция, твърдият социален контрол и многобройните задължения на предприемачите пред роднини и приятели се проявяват като сериозен ограничител в дейността на бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

- Блок М., Феодальное общество, Издательство имени Сабашниковых, М., 2003.
- Вебер М., Генезис на западния рационализъм (антология), Изд. Критика и хуманизъм, С., 2001.
- Вебер М., Протестантската етика и духът на капитализма, Изд. Просвета, С., 2006.
- Зудин А.Ю., Государство и бизнес в посткоммунистической России: цикличность и перспективы институционализации, в Социально-экономические отношения государство и бизнеса. <http://ecsocman.hse.ru/data/771/679/1219/014Zudin.pdf> (последно проверен на 31.03.2015)
- Фисун А., Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология, Отечественные записки, 2007. №. 6.
- Фукуяма Фр., За доброто и лошото управление, сп. Геополитика, 29 март 2015, <http://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika-broi-1-2015/1736-za-dobroto-i-loshoto-upravlenie> (последно проверен на 31.03.2015)

²⁹ Nye J. S., Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis, in Political corruption: readings in comparative analysis, Ed. By Arnold J. Heidenheimer, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

³⁰ Този извод може да се екстраполира и върху ситуацията с аутсайдерите и инсайдерите.

- Aldrich H., R. Waldinger, Ethnicity and Entrepreneurship, Annual Review of Sociology. 1990, Vol. 16. <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.16.080190.000551> (последно проверен на 31.03.2015)
- Boissevain J., Patronage in Sicily, Man, 1966, New Series, Vol. 1, №. 1.
- Dreher A., F. Schneider, Corruption and the shadow economy: an empirical analysis, Public Choice, 2010, Vol. 144, №. 1-2.
- Granovetter M., The Social Construction of Corruption, On capitalism, Stanford University Press, 2007.
- Huntington S., Political Order in Changing Societies. New Haven, Conn, Yale University Press, 1968. http://projects.iq.harvard.edu/gov2126/files/huntington_political_order_changing_soc.pdf (последно проверен на 31.03.2015)
- La Porta R., et al. The quality of government, Journal of Law, Economics, and organization, 1999, Vol. 15. №. 1.
- Lui, F.T., An equilibrium queuing model of bribery, Journal of Political Economy, 1985, Vol. 93.
- Mair L. P., Clientship in East Africa, Cahiers d'études africaines, 1961
- North D., Growth and structural change, New York Norton, 1981.
- Nye J.S., Corruption and Political Development: A Cost–Benefit Analysis, In Political corruption: readings in comparative analysis, Ed. By Arnold J. Heidenheimer, Holt, Rinehart and Winston, 1970.
- Olson M., Dictatorship, Democracy, and Development, American Political Science Peng Y., Kinship Networks and Entrepreneurs in China's Transitional Economy. American Journal of Sociology, 2004, Vol. 109, №. 5. <http://sociology.sunimc.net/html/edit/uploadfile/system/20110209/20110209153306193.pdf> (последно проверен на 31.03.2015)
- Putnam R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti, Making democracy work: Civic traditions in modern Italy, Princeton university press, 1994.
- Robinson M., Corruption and Development: An Introduction, In M. Robinson ed., Corruption and Development. Frank Cass, London, 1998, pp. 1-14.
- Roth G., Personal rulership, patrimonialism and empire-building in the new states, Cambridge University Press, 1968.
- Scott J. C., The Analysis of Corruption in Developing Nations, Comparative Studies in Societies and History, 1969, Vol. 11, №. 3.
- Scott J. C., Patron-client politics and political change in Southeast Asia, The American Political Science Review, 1972.
- Treisman D., The causes of corruption: a cross-national study, Journal of public economics. – 2000, Vol. 76, №. 3.
- Weber M., Economy and society: An outline of interpretive sociology, University of California Press, 1978.